

бажане, ідеал окреслює сферу належного, того, що має бути. Саме українське громадянство, популяризувало українську ідею своєю діяльністю в еміграції. Наведені вище факти вказують на те, що до процесу самовизначення України мав безпосередню причетність і Л.Биковський своїми поглядами, ідеями й науково-організаційною діяльністю.

Література

1. Л.Биковський Український Чорноморський Інститут. – Мюнхен, 1970. – С.142-168 (Відбиток з Наукових записок УТГІ. – 1970. – Т. XX. – 142-168).
2. Л.Биковський Український Чорноморський Інститут // Визвольний шлях. – 1957. – Кн. 10/46 (120). – С. 1125-1136.
3. Биковський Л. Шестилітня діяльності Укр. Суходільного, Морського та Океанічного Інститутів (1940-1946). – Укр. Морс. Інс-т: Женева, Майнц-Кастель, 1946. – Ч.45. – 7 с.
4. Биковський Л. У службах українській книжці / Упорядники Л.Р. Винар, Я.Д.Ісаєвич. – Львів, Нью-Йорк, 1997. – 328 с.
5. Биковський Л. Михайло Олексійович Ветухів, 1902-1959 // Новий літопис. – 1964. – Ч. 11. – С.21-32; Ч. 12. – С.12-28.
6. Биковський Л. Проф. д-р Олександр Оглоблин як понтознавець // Укр. історик. – 1994. – № 1-4 (120-123). – С. 162-165.
7. Биковський Л. Польське повстання у Варшаві 1944 року (Спомини очевидця). – Лондон, 1963. – 47 с.

*Хмельницька Л.В.
Переяслав-Хмельницький державний педуніверситет
імені Г.Сковороди*

ВПРОВАДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ МЕТОДІВ УПРАВЛІННЯ ПРОМИСЛОВІСТЮ УКРАЇНИ

Будівництво нового ладу в СРСР являло собою складний і багатогранний процес. Було б неправильно його уявляти у вигляді прямої лінії, завжди круто спрямованої вгору. Все було на цьому шляху: і важко здоланні бар'єри, і потужні ривки вперед, і грубі помилки та прорахунки, і уповільнення темпів.

Розрахунки В.І.Леніна на по-справжньому глибокі й стабільні зміни в економічній і політичній сферах повною мірою здійснити не вдалося. НЕП був короткочасним періодом. Відродився "воєнне – комуністичний" варіант розвитку суспільства у вигляді "сталінської моделі соціалізму". В основі неї лежали як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори, глибокі суперечності перехідної епохи. І успадкована від старої Росії техніко-економічна відсталість, і вороже

капіталістичне оточення не могли не ускладнювати темпів і масштабів соціалістичних перетворень. Труднощі й помилки були неминучими. Одним з найгрубіших прорахунків сталінського керівництва стало те, що воно дедалі більшою мірою покладалося не лише на силові, командно-адміністративні, а й просто на насильницькі методи. Періоду реалізації "сталінської моделі соціалізму" притаманне й необмежене урізання економічних прав "суверенних" республік.

Однак, радянська історична наука протягом десятиліть, вивчаючи капіталістичний спосіб виробництва, намагалась показати світові лише його експлуаторську природу: суспільний характер виробництва і приватновласницьку систему розподілу матеріальних благ. Становлення ж економічних відносин в СРСР, особливо в роки соціалістичної реконструкції, вважали за взірець, всіляко пропагуючи переваги існуючого ладу, а об'єктивні, неупереджені дослідження по-суті не допускалися. Поза увагою залишались проблеми фактичних, а не декларованих прав національних республік, їхня безпосередня участь в управлінні економікою.

Як відомо, одним з найвагоміших показників державної незалежності є самостійне формування й розвиток економічної системи, яка передбачає наявність різних форм власності та господарювання, висококваліфікованої робочої сили, перед усім національної, а також збалансованого функціонування провідних галузей виробництва.

Ключові проблеми економічної, кадрової, технічної та інтелектуальної суверенності держави інколи ототожнюють з організаційними питаннями управління і регулювання, які власне засвідчують спроможність суспільства налагодити виробництво належним чином. Отже, управління економікою – не лише організаційно-технічна, а передусім важлива соціальне-економічна, політична і національна проблема.

Період соціалістичної реконструкції був, за визначенням дослідників, засобом "утвердження командно-адміністративної системи тоталітарного типу" [1]. Її витоки сягали жовтневого перевороту, а концептуальні підвалини знаходили відображення в програмних положеннях більшовицької партії. З іншого боку початок індустріалізації означав не лише технічну реконструкцію, а, насамперед, докорінну реорганізацію економічних відносин, всієї системи управління промисловістю та сільським господарством.

Реорганізація системи управління промисловістю співпала з індустріалізацією не випадково, оскільки перша, окрім конкретних організаційно-господарських проблем, сприяла здійсненню реконструкції народного господарства. Концепція, форми і принципи управління радянською промисловістю викристалізувалися саме в процесі соціалістичної реконструкції. На XV з'їзді ВКП (б) в грудні 1927р. було ухвалено рішення про поступову трансформацію непу, а не його згортання.

Принципи ринкової економіки заважали здійсненню реконструкції "по-більшовицькому": швидкими темпами, з неухильним зростанням суспільного сектору, беззастережним використанням сільського господарства як сировинного придатку промисловості тощо.

Висновки з'їзду про те, що народне господарство розвивається "під знаком індустріалізації" та "командної ролі соціалістичних форм господарювання" свідчили не про "трансформацію" непу, а, на наш погляд, про його остаточне усунення [2].

Радянська економіка, вступаючи в 1929р. потрапляла в смугу бурхливих і глибоких змін, що ознаменувало собою відокремлення від традицій нової економічної політики. На місце господарського розрахунку з вільним ціноутворенням і вільним збутом товарів, з планом, який госпрозрахунковий трест складав для себе сам і який міг лише корегуватися кредитами, дотаціями, державними замовленнями, регулюванням цін і податків, прийшов "господарський розрахунок" з директивними плановими завданнями по широкому колу напрямків діяльності підприємств і трестів, з утвердженими вищими органами цінами, збутом і придбанням продукції по фондах.

Завдання створення матеріально-технічної бази соціалізму, до того ж за короткий термін, вимагали поставити на перше місце мобілізацію засобів для створення нових сучасних галузей промисловості, і перш за все такого виробництва засобів виробництва, яке давало б можливість змінити обличчя всієї економіки. Відповідно повинні були зазнати змін і організація промисловості, і діючий в ній економічний механізм. До 1929 року промисловість знаходилася в такому етапі, коли адміністративне управління виробництвом здійснювалось 2 главками ВРНГ, а економічне регулювання – трестами та синдикатами. Негативним явищем було й те, що питання планування вирішувалось одночасно великою кількістю інстанцій, що ставило під сумнів обґрунтованість цих планів, щодо реального стану галузей. Так, план тресту союзного підпорядкування проходив 8 інстанцій, республіканського та місцевого – 16. Розгляд цих планів тривав 6-8 місяців, і законної сили вони набували нерідко під кінець того року, на який складались [3]. Так, весною 1929 року трести, аби скласти річний звіт мали виконати і надіслати до ВРНГ УРСР понад 35 форм звітності [4].

Державне втручання у вирішенні суто виробничих питань стає звичайним явищем. 17 січня 1929 року ЦК КП (б) ухвалив постанову "Про завдання вугільної промисловості Донбасу", у якій, зокрема, говорилось, що у регіоні спостерігалось "ослаблення господарського керівництва...; падіння керівної ролі технічного персоналу; збільшення хвостиських настроїв серед місцевих професійних і партійних організацій та підладжування їх під настрої відсталих груп робітників; занепад трудової дисципліни як серед робітників так і серед технічного персоналу та нижчого нагляду; погіршення як кількісних, так і якісних показників роботи

тресту Донвугілля" [5]. Що стосується останнього, то в 1928/29 господарському році вуглевидобуток шахт тресту "Донвугілля" перевищував довоєнний рівень на 19,3%, а проти попереднього року зріс більше як на 3 млн. т. [6]. Насправді завуальовано проглядається прагнення уряду до абсолютної централізації управління виробництвом, що вже давно кидалось у вічі проникливим політикам. "Цей централізм – писав В.К. Винниченко, – стоїть у глибокій суперечності з програмою партії й тенденції самої революції. Через те вся діяльність керуючої партії має дві сторони: одну – формальну, програмну, декларативну, другу – дійсну, реальну, не декларативну" [7].

Партійним організаціям надавалась привілейована роль у керуванні виробництвом, тим самим відсуваючи на другий план активність технічного персоналу.

Водночас, ця розгорнута цитата партійного рішення свідчила й про початок реформування промисловості.

Недоліки роботи союзного тресту "Донвугілля" фактично стали тими напрямками і принципами, які почали запроваджувати в українських республіканських трестах та підприємствах.

Ухвалення першого п'ятирічного плану XVI конференцією ВКП (б) у квітні 1929р. прискорило реформування системи управління промисловістю. План був реальною альтернативою сталінському "стрижку". Відмовившись від плану, Сталін та його оточення прирекли трудящих на тривалі злигодні й голод. Було зроблено відчайдушне, але безуспішну спробу утвердити ніколи небачену господарську систему – цілком відірвану від ринку. Нова політика характеризувалася найвищим ступенем централізації.

Почали з'являтися одна за одною постанови УК ВКП (б), які мали безпосереднє відношення до організаційно – господарських основ діяльності трестів та окремих підприємств "Про стан і перспективи текстильної промисловості" (3 травня 1929р.), "Про роботу Південьсталі" (8 серпня 1929р.), "Про діяльність Північного хімічного тресту" (29 серпня 1929 р.) [8]. Вони орієнтували ВРНГ та інші державні органи на докорінну зміну системи, стилю управління промисловістю.

Запорукою успішного проведення реформ вважали систему централізованого планування, яку стали називати й інструментом перемоги соціалізму над капіталізмом. Весною 1929 р. Держплан УСРР, співставивши темпи промислового розвитку США та України, визнав той факт, що США випереджає Україну на 30-35 років. Було вирішено прискорити темпи реорганізації промисловості з метою переведення її на колії планового господарювання.

Запланований Сталіним темп зростання трестованої промисловості справді був вражаючий – 37,7% в середньому за три роки. Але ці лівацькі плани лишилися на папері, хоч промисловість фінансувалася безперервно. Навіть завищенні офіційні дані показують, що середньорічний темп зростання промислової продукції за роки

п'ятирічки, крім першого становив 15,7%, тобто менше передбачуваного директивами XV з'їзду партії. За директивами планувалось видобути у 1933 році 50 млн. тон донецького вугілля, потім це завдання підвищили до 80 млн. тон., а видобули, лише 45 млн. тон.

Наприкінці 1929 р. підсумовуючи попередній досвід регулювання економіки, а також враховуючи потреби індустріалізації, уряд вдався до реформування існуючої системи управління промисловістю. 5 грудня 1929 р. ЦК ВКП (б) прийняв постанову "Про реорганізацію управління промисловістю" [9]. Підприємство, а не трест, як раніше, оголошувався основною ланкою управління. Трести з госпрозрахункових об'єднань перетворювалися на органи технічного управління. "Однак, того ступеня економічної самостійності, що його мали госпрозрахункові трести, підприємством не було надано. Велика промисловість України майже повністю перейшла в підпорядкування загальносоюзних наркоматів, наділених неменшими повноваженнями ніж главки ВРНГ періоду громадської війни. У відданні республіканських наркоматів залишилася тільки промисловість місцевого значення.

Нові органи управління – галузеві госпрозрахункові об'єднання являли собою фактично галузеві монополістичні об'єднання із знищеною господарською самостійністю, що входять до складу їх одиниць (трестів і підприємств) перенесення рахунку прибутку і збитків на рівень об'єднання в цілому.

Постановою ЦК ВКП (б), яка набула силу закону, передбачалось утворення трьох типів об'єднань у промисловості: а) об'єднання, що охоплювали трести виключно союзного значення; б) об'єднання трестів союзного, республіканського і місцевого значення; в) об'єднання "синдикатського" спрямування, яким підпорядковувались трести лише республіканського і місцевого значення.

Таким чином галузеві об'єднання стали кроком до створення суперпідприємств, що охоплювали всю галузь, хоча реального і економічного матеріально-технічного підґрунтя для цих перетворень не існувало. Створення великих об'єднань відповідало курсу індустріалізації, так як це відкривало перспективи організації великого капітального будівництва, забезпечувало єдину технічну політику і підготовку кадрів, централізацію постачання і збуту, єдине планове керівництво.

З проведенням реформи відбулась остаточна концентрація підприємств провідних галузей промисловості в союзних планово-регулюючих органах державної влади. Вони займалися плануванням виробництва продукції, неухильним виконанням розпоряджень Держплану та ВРНГ СРСР, зосередивши всю повноту влади над паливно-енергетичною базою країни. Вся паливна промисловість фактично підлягала трьом об'єднанням "Союзу вугілля", "Союзторфу", "Союзнафті". Рентабельні і провідні трести республіканського значення підпорядковувались галузевим об'єднанням (з реорганізацією структури

та системи управління). Фактично відбулося поглиблення республіканської промисловості союзними відомствами.

ВРНГ УРСР намагалась подолати цю централізаторську тенденцію, визнавши неприйнятною практику підпорядкування республіканських трестів союзним [10], але реформа управління промисловістю» започаткована у грудні 1929 р., вийшла за межі організаційної реконструкції, перетворившись на засіб руйнування усталених соціально-економічних та господарських відносин, в тому числі й на Україні. Якщо господарники й керівники промисловості України, у 1929 р. ще наважувались у пом'якшеній або замаскованій формі критикувати політику необґрунтованого форсування темпів індустріалізації і в тому числі урізання економічних прав республіки, то пізніше такі протести зійшли нанівець. Адже на XVI з'їзді ВКП (б) генсек погрозово зауважив: "Люди, які базикають про необхідність зниження темпу розвитку нашої промисловості, є ворогами соціалізму, агентами наших класових ворогів" [11].

Дивною виглядала спроба керівництва прилаштувати госпрозрахунок до системи командної економіки. Трудові колективи не були власниками прибутку, не мали права на його вільний розподіл, оскільки за статутом тресту прибуток належав державі "Шляхом впровадження госпрозрахунку, – зазначає С.В.Кульчицький в одній з монографій, – необхідно було перетворити зростаючу важку індустрію в одне з джерел нагромадження, бо на новому етапі соціалістичного будівництва перехідних джерел нагромадження – легкої промисловості і суспільного господарства – вже було не достатньо" [12].

На початку 1930 року планово-державні установи УСРР зробили напрямки реорганізації промисловості в Україні, намагаючись зберегти основну організаційну форму промисловості – трест, а також його колишні функції: технічного контролю за фінансами підприємства, регулювання капітального будівництва, самостійного здійснення збутово-постачальних операцій. Вони пропонували реорганізувати трести за принципом спеціалізації, пристосовуючи їх до завдань реконструкції, а не просто переглянути їхню діяльність за адміністративно-територіальною ознакою.

Створення об'єднань в окремих галузях шляхом "злиття" главків, синдикатів і деяких трестів, як пропонувалося центральними установами не викликало принципових заперечень в Україні. Трести залишили в чорній металургії, але з функціями технічного контролю за виробництвом. Об'єднання виникли в Донвугіллі, але там вдалося зберегти відносну самостійність тресту. На подібних принципах відбулася реорганізація тресту "Південмаш", який здобув статус союзного об'єднання. Ключові галузі та підприємства оборонної промисловості повністю переходили до союзних промислових об'єднань, а підприємства легкої та харчової промисловості залишалися у підпорядкуванні республіканських трестів

та об'єднань. Цукрова промисловість перебувала у віданні ВРНГ УСРР. Найбільші підприємства цієї галузі були об'єднані у Цукротрест.

Становлення нової системи управління промисловістю в Україні співпало з адміністративно-територіальною реформою, пов'язаною з ліквідацією округів та переходом на двоступеневу систему підпорядкованості: республіканський центр-район. Вона запроваджувалася, як засіб концентрації влади і водночас соціалістичної реконструкції, оскільки супроводжувалась "чисткою" партійно-державного апарату. Одночасне запровадження двох кардинальних реформ не лише ускладнювало справу, а й вимагало великих коштів. Укрдержплан, оцінивши цю ситуацію звернувся 28 липня 1930 р. до РНК та УЕН УСРР з листом, у якому запропонував переглянути систему управління місцевою промисловістю, одночасно з цією структурою місцевого самоврядування.

Пропозиція виявилась слухною, але проект не вдалося реалізувати. Союзний уряд надіслав два власних варіанти реформування місцевої промисловості: один для підприємств і трестів системи ВРНГ, другий – для всіх інших.

Наприкінці 1931 року ВРНГ УСРР, звітуючи про виконання п'ятирічного плану розвитку республіканської промисловості окремими розділами виділила наслідки реорганізації промисловості на Україні [13]. До системи управління республіканської промисловості належало 9 об'єднань і 14 самостійних трестів, реорганізованих із колишніх об'єднань для поширення впливу на промисловість, поглиблення спеціалізації та конкретизації обов'язків керівництва, наближення його до підприємств. В Україні діяли об'єднання: торф'яної промисловості ("Укрторф"), бурого вугілля ("Укрбурвугілля"), нерудних копалин ("Укрміно"), будматеріалів ("Укрбудматеріал"), склофаянсової промисловості ("Укрсклофарфор"), шкіро-взуттєвої ("Укршкроб'єднання"), швейної промисловості ("Укршвейоб'єднання"), поліграфічної ("Укрполіграфоб'єднання"), соляної ("Укрсіль") [14]. Поряд з ними виникли трести республіканського та місцевого рівня: середнього і точного машинобудування, два трести хімічної промисловості, два – текстильної, трест паперової промисловості, а також шкільного об'єднання й пожежного устаткування [15]. Отже, в управлінні республіканською промисловістю залишилися другорядні галузі, які свідчили про економічну залежність від центру, а з іншого боку-про втрату навіть формальних ознак державного суверенітету.

Уряд СРСР, починаючи з другої половини 1929 р., неухильно "відщеплював" з української республіканської промисловості найрентабельніші й потужніші підприємства, що значно понизило роль України в промисловому виробництві, але не зменшило відрахування з української промисловості до єдиного бюджету, хоча витратна частина на потреби України значно зменшилась. Зокрема, у 1929/30 рр. республіканські відрахування до бюджету становили 26,8 млн. крб., а одержала 21,6 млн. крб., у 1930/31рр. відповідно – 49 млн. крб., і 41,2 млн. крб. [16].

Таким чином внаслідок проведення на Україні реформи управління промисловістю, українська промисловість значною мірою втратила свій потужний потенціал. Територіальне він залишався в Україні, навіть "обростав" новими підприємствами, але управління ними зосереджувалось в руках союзників наркоманів, а відтак і прав реалізації продукції.

Нова ж система управління була цілком побудована на ієрархії адміністративної підпорядкованості, що було прямою протилежністю попереднього положення, коли трести і підприємства, мали свободу в галузі постачання, збуту, фінансування і регулювання виробництва, забезпечуючи тим самим дійсну протидію адміністративному "підкуванню" главків. Так, положення про трести 1927 р. збільшило госпрозрахункову самостійність підприємств і трестів, залишаючи в їх руках спеціальний капітал розширення, частина якого мобілізувалась банківською системою і скорочувало загальний розмір вилучень із прибутку. Закони ж 1929 р. і 1930р. послідовно скорочували долю прибутку, що залишалося у трестів і підприємств. Якщо в 1929 р. це робилося ще досить обережно і вилучення із прибутку не досягало навіть величини 1923-1927 рр., то закон від 9 вересня 1930 р. відхоплює відразу 81% прибутку трестів і підприємств [17]. В цьому ж році було ліквідовано й галузеві об'єднання, які не виправдали себе, а на їх місці відновились главки, тобто не госпрозрахункові, а адміністративні органи управління. Для забезпечення єдності галузевого керівництва ВРНГ була в 1932 р. розділена на промислові наркомати. Формально підприємства були переведені на госпрозрахунок, а трести переважна більшість ліквідовувались. З 1932 р. система управління промисловістю набуває рис ієрархічної піраміди: підприємство – главк – наркомат. Планування з низу замінюється не сумісною планувальною роботою, а адміністративним декретуванням завдань зверху.

Не викликає сумніву і той факт, що саме протягом соціалістичної реконструкції Україна остаточно втратила ознаки економічного суверенітету, продекларованого конституцією 1924 р.

Література

1. Кульчицький С.В. Ціна "великого перелому". – К., 1991. – С.3.
2. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів конференцій і пленумів ЦК. – К., 1980. – 29 с.
3. Авдаков Ю.К., Бородин В.В. Производственные объединения и их роль в организации управления советской промышленности (1917-1935 гг.). – М.: Изд-во МГУ, 1973. – С.73-75.
4. Збірник наказів Вищої ради народного господарства УРСР. – 1929. – № 1. – С.11-15.

5. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К., 1980. – Т.Ч. – 150 с.
6. Кубрушко М.М.. Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР. – К., 1954. – 270 с.
7. В.Винниченко. Про радянську владу на Україні // Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. – Мюнхен, 1983. – Т.Ч. – 463 с.
8. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів конференцій і пленумів. – К., 1980. – Т.Ч. – С. 242-251, 271-281, 282-296.
9. Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам. Сборник документов и материалов. – М., 1957. – С. 126-133.
10. Торгово-промышленная газета. – 1929. – 12 сентября.
11. Сталін Й.В. Твори. – Т.12. – 271 с.
12. Кульчицький С.В. Участь робітників України у створенні фонду соціалістичної індустріалізації. – К., 1975. – 175 с.
13. Промышленность и рабочий класс Украинской ССР в период построения фундамента социалистической экономики (1926-32 гг.). – К., 1966. – С.443-465.
14. Там само. – 443 с.
15. Там само. – 443 с.
16. Там само. – 465 с.
17. Дьяченко В.П. История финансов СССР (1917-1950гг.). – М.: Наука, 1978. – С.160-260.

Шипілова Г.В.

Харківської державної академії культури

ІСЛАМ ТА АРАБО-МУСУЛЬМАНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО У ТВОРЧОСТІ М.Я. ДАНИЛЕВСЬКОГО

Перші спроби об'єднання традиційно християнського розуміння ісламу з тлумаченням його на основі понять європейського раціоналістичного мислення, здійснювалися у Росії вже на межі XVI-XVII ст. Здебільшого це було традиційне сприйняття ісламу як релігії „невірних”, „варварів”, а мусульманського суспільства як осередку розпусти. Лише на початку XIX ст. поряд з православною ідеєю переваги християнства над ісламом у російській суспільній думці поступово з'являються інші підходи до вивчення мусульманської проблематики, в яких вже здійснюється концептуальний аналіз суспільства з погляду цивілізації.

Саме у цей час в російській державі закладається основа для створення наукової методології ісламознавства та формується мережа сходознавчих закладів.